

16. Миронець С. М. Організаційно-методичні засади психофізіологічного забезпечення фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в екстремальних умовах / С. М. Миронець // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К. : Міленіум, 2003. – Т. V. : Психофізіологія. Медична психологія. Генетична психологія. – ч. 2. – С. 125–129.

17. Миронець С. М. Негативні психічні стани рятувальників в умови виникнення надзвичайних ситуацій : [монографія] / С. М. Миронець, О. В. Тіщенко. – Київ : Август Трейд, 2007. – 168 с.

18. Перелигіна Л. А. Закономірності структурні організації серцевосудинної системи в умовах дії на організм різних видів опромінення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора біол. наук : 03.00.11 «Цитологія, клітинна біологія та гістологія» / Перелигіна Л. А. – К. : 1996. – 36 с.

19. Тімченко О. В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): дис. д-ра психол. наук : 19.00.06 / Тімченко О. В. – Х. : Нац. ун-т внутріш. справ, 2003. – 427 с.

УДК 159.94:159.947

Старик В.А., к. психол. н., доцент кафедри психології Київського національного торговельно-економічного університету

НАСЛІДКИ ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ У ФАХІВЦІВ РІЗНИХ ПРОФЕСІЙНИХ ТИПІВ (ЗА СИСТЕМАТИЗАЦІЄЮ Д. ХОЛАНДА)

У статті проведено аналіз традиційного підходу до професіоналізації особистості за систематизацією Д. Холанда. Визначено здібності типу, особистісні характеристики та можливі наслідки впливу професійного стресу на кожний професійний тип. Встановлено, що найбільше професійного стресу зазнають фахівці соціального та реалістичного професійних типів. Запропоновано застосування деяких методів психогігієни в якості збереження професійного довголіття зазначених фахівців.

Ключові слова: професійний тип, соціальний тип, професійний стрес.

В статье проведен анализ традиционного подхода к профессионализации личности по систематизации Д. Холанда. Определены способности типа, личностные характеристики и возможные последствия влияния профессионального стресса на каждый профессиональный тип. Установлено, что наибольший профессиональный стресс испытывают специалисты социального и реалистического профессиональных типов. Предложено применение некоторых методов психогигиены в качестве сохранения профессионального долголетия указанных специалистов.

Ключевые слова: профессиональный тип, социальный тип, профессиональный стресс.

Постановка проблеми. Прогрес нового тисячоліття обумовив появу розмаїття нових професій та спеціальностей. І в науковій літературі, і в суспільній свідомості акцент робиться на позитивних аспектах цих змін. Разом з тим можемо спостерігати, що проблема професійного стресу, пов'язаного із фізичним та психічним здоров'ям професіоналів, їх професійним благополуччям, залишається в переліку актуальних психологічних проблем. Вирішення цієї

проблеми пов'язане з пошуком детермінант, знання яких дозволило б передбачати, прогнозувати та керувати ймовірністю виникнення професійного стресу та його проявів. Це обумовлює питання поглибленого науково-психологічного обґрунтування та узагальнення психологічних засад різних професійних типів.

Практична користь від застосування класифікацій професійних типів є безумовною. Розробка надійних критеріїв придатності людини до тих чи інших видів праці дозволяє прогнозувати наслідки професійного стресу з перспективою його вчасному запобігання.

При цьому слід зазначити, що думка про те, що кожній людині підходить лише одна професія, є помилковою. Нахили і здібності не мають вузького застосування. Вони можуть бути реалізовані у багатьох професіях і на різних робочих місцях.

На думку дослідників, наслідки професійного стресу можуть висвітлювати різні грані трудового процесу – професійну діяльність, особистість професіонала, професійне спілкування [4; 5]. Ці порушення зазвичай полягають в тому, що у людини розвивається емоційний симптомокомплекс, який включає в себе набір негативних показників, під впливом яких руйнується особистість фахівця, він не може використовувати наявні у нього особистісні можливості або втрачає свої трудові вміння і навички. В результаті відбуваються порушення і деформації професійної діяльності, знижується результативність праці в цілому [1]. У зв'язку з цим профілактиці професійного стресу та забезпеченню психогігієни працівників необхідно приділяти особливу увагу і сприяти створенню системи психологічної допомоги самим працівникам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичний аналіз діяльності фахівців різних професійних типів здійснюють О. Бондаренко, А. Долинська, О. Саннікова, Н. Чепелева [8]. Загальні напрями порушення професійного розвитку та його конкретні прояви під впливом умов діяльності знайшли відображення у працях: Л.С. Виготського, Б.В. Зейгарник, А.Р. Лурія, С.Л. Рубінштейна, Г.Є. Сухарева, В.В. Лебединського, А.К. Маркової, В.П. Подвойського та ін. [5]. Формування особистості як суб'єкта професійної діяльності досліджували Ю.М. Забродін, Є.О. Клімов, О.О. Конопкін [3]. Питанням підвищення ефективності діяльності в екстремальних умовах у сучасній психологічній науці опікуються такі дослідники як М.С. Корольчук, С.М. Миронець, Н.В. Оніщенко, О.В. Тімченко, В.Є. Христенко та ін. [9].

Метою даної статті є аналіз наслідків професійного стресу у фахівців різних професійних типів.

Виклад основного матеріалу. В межах теорії професіоналізації виділяють ряд концептуальних підходів: традиційні концепції (Parsons F., 1908, 1909; Holland J., 1966, 1976; Клімов Є.О., 1976, 1984); структурні концепції (Miller C.H., 1964; Lehman H. C., 1953); мотиваційні (психодинамічні) теорії (Reynolds L. G. 1949; Roe A. , 1956, 1964); теорії розвитку (Ginzberg E. et al., 1951; Super D., 1957; Клімов Є. О., 1988, 1998; Tiedeman D. V., O'Hara R. R., 1963; Super D., 1976, 1990; Абульханова-Славська К.О. , 1991; Дружинін В. Н., 2000; Головаха Є.І., 1988; Клімов Є.О., 1996; Пряжніков Н.С, 1996; Поваренков Ю.П., 1999; Зеєр Е.Ф., 2003) [2; 3].

Традиційний підхід у теоріях професіоналізації особистості представляють Parsons F., Holland J., Клімов Є.О. [3]. Якщо Є.О. Клімов у своїй теорії розподіляє типи професій залежно від виконуваних функцій та кінцевої мети, то головна ідея Д. Холанда полягає в тому, що задоволеність людини своїм професійним життям не вичерпується переліком виконуваних нею професійних завдань і дій, а включає і професійне спілкування з людьми близького, зрозумілого душевного складу, які утворюють своєрідне духовне середовище.

На відміну від психологів початку ХХ ст., які співвідносили вимоги професії і необхідні для успіху формальні психічні функції, здібності, теорія Холанда порівняно простою. Автор розглядає співвідношення «кар'єра – особистість», його цікавлять не тільки здібності, але й цінності людини, афективні регулятори її діяльності, емоційні переваги до виконання різних її видів [5].

Відповідно до даного підходу люди можуть бути класифіковані за 6 основними типами: реалістичний, дослідницький, артистичний, соціальний, підприємницький і традиційний.

Надамо характеристику кожного з них.

Реалістичний (Р) – люди такого типу обирають реальні професії, такі як автомеханік, будівельник, машиніст, технолог, кухар, водій, стоматолог. У людей цього типу зазвичай розвинені технічні та фізичні здібності, вони воліють працювати з інструментами на відкритій місцевості поза приміщеннями. Фахівці типу Р обирають працювати швидше з предметами, ніж з людьми. Такі люди конформні, відверті, щирі, скромні, чесні, практичні, природні, наполегливі, ощадливі.

Дослідницький (Д) – люди віддають перевагу дослідницьким професіям, таким як архітектор, фармацевт, консультант, науковий працівник дослідницької лабораторії, адміністратор, соціальний працівник, вихователь. У фахівців типу Д переважають математичні та наукові здібності, вони воліють працювати поодиночі, люблять дослідження і обожають вирішувати проблеми. Їм зазвичай більше імponує робота з ідеями, ніж з людьми або предметами. Такі люди мають аналітичний склад розуму, вони цікаві, методичні, раціональні, обережні, незалежні, педантичні, інтелектуальні і чесні.

Артистичний (А) – люди цього типу обирають професії творчої спрямованості, такі як скульптор, письменник, художній редактор, декоратор, дизайнер, перукар, кондитер. У людей типу А артистичні здібності, вони люблять креативну, оригінальну працю, віддають перевагу праці з ідеями, ніж з людьми. Люди типу А, як правило, відкриті, оригінальні, з багатою уявою і доброю інтуїцією, емоційні, незалежні, ідеалістичні, з нестандартним мисленням.

Соціальний (С) – люди цього типу частіше проявляють себе у громадських професіях, таких як адвокат, менеджер, міліціонер, вчитель, лікар, психолог, фахівець з кадрів. Цей тип наділений соціальними схильностями, його цікавлять людські стосунки, він любить вирішувати чужі проблеми, оскільки ефективніше працюватиме з людьми, ніж із предметами. Люди типу С відповідальні, готові прийти на допомогу, теплі у спілкуванні, орієнтовані на співпрацю, ідеалістичні, товариські, тактовні, доброзичливі, добрі, емпатійні, теплячі, толерантні.

Підприємницький (П) – люди даного типу підприємницького характеру, частіше обирають професії уповноваженого із суспільних відносин: журналіст, маркетолог, юрист, піар-менеджер, страховий агент. Люди цього типу зазвичай володіють лідерськими і ораторськими якостями, цікавляться політикою і економікою, а також відрізняються мотивом влади. Фахівці типу П воліють працювати з людьми та ідеями, ніж із предметами. Вони розкуті, оптимістичні, енергійні, сміливі, приємні у спілкуванні, екстравертовані, товариські, самовпевнені і амбітні.

Традиційний (Т) – люди цього типу віддають перевагу традиційним професіям типу бухгалтер, секретар, оператор, перекладач, військовий. Такі люди характеризуються канцелярськими і арифметичними здібностями, обирають роботу в приміщенні, люблять організаторську справу. Вони воліють працювати зі словами (паперами), цифрами, документами. Фахівці типу Т зазвичай конформні, практичні, акуратні, слухняні, ощадливі, кваліфіковані, дисципліновані, свідомі і наполегливі.

Досліджуючи проблему професійного стресу, Г.С. Нікіфоров вказує, що для деяких професій фактор стресу є супроводжуваним, оскільки пов'язується з переживанням психічної напруженості в умовах високої відповідальності за прийняття рішення. Робота в умовах професійного стресу є серйозним випробуванням для здоров'я працівника, перевіркою міри його професійної надійності [5].

А.Б. Леонова стверджує, що професійний стрес виникає внаслідок невідповідності вимог робочого середовища і індивідуальних ресурсів працівника, що створює потенційну загрозу для успішності професійної діяльності та здоров'я працівника [5].

Тож проаналізуємо можливі наслідки професійного стресу в межах кожного професійного типу.

За результатами аналізу можна зробити висновок, що соціальний тип особистості за родом своєї діяльності найбільше залучений у тривалий напружений процес спілкування з іншими людьми. У своїй діяльності фахівці типу С, крім професійних знань, умінь і навичок, значною мірою використовують свою особистість, будучи свого роду «емоційним донором». Професійна діяльність працівника соціальної сфери, незалежно від різновиду виконуваної роботи, супроводжується емоційною насиченістю та когнітивною складністю, тому відноситься до групи професій з підвищеною моральною відповідальністю за здоров'я і життя окремих людей, груп населення і суспільства в цілому. Постійне проникнення в суть соціальних проблем клієнта та інші морально-психологічні фактори провокують особисту незахищеність та викликають наслідки професійного стресу у формі емоційного та професійного вигорання.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика різних професійних типів (за систематизацією Д. Холанда)

Типи	Здібності типу	Особистісні характеристики	Види діяльності	Наслідки професійного стресу
Р	Фізична сила. Психомоторні навички. Механічні здібності. Винахідливість. Математичні здібності.	Емоційна стабільність. Надійність. Практичність. Наполегливість. Впевненість у собі. Схильність до ризику. Цілеспрямованість. Скромність. Схильність до підтримки традиційних цінностей. Ригідність, повільне прийняття нових ідей. Конформність. Працює ретельно, акуратно, систематично. Віддає перевагу чітко регламентованій роботі.	Організації з жорсткою системою підпорядкування та авторитарності (збройні сили, МВС МНС). Фірми, що виробляють конкретні, відчутні продукти. Транспорт. Інженерні, технічні, енергетичні підприємства.	Зниження емоційної стійкості, втрата професійних орієнтирів, халатне ставлення до виконуваної діяльності, швидка зміна пріоритетів, небажання підпорядковуватись, опір керівництву, нонконформізм.
Д	Математичні, аналітичні, наукові здібності. Схильність до раціонального, логічного мислення. Ерудованість.	Незалежність. Самостійність. Самомотивація. Орієнтованість на задачу. Заглибленість у роботу. Стриманість. Інтроспективне сприйняття. Впевненість у собі. Орієнтованість на нетрадиційні цінності та установки.	Дослідницькі та проектні лабораторії та фірми. Університети. Інститути.	Обмеженість спілкування з іншими людьми. Припинення саморозвитку. Зниження самооцінки. Труднощі у виконанні складних або абстрактних завдань.
А	Уява. Креативність. Музичні, артистичні здібності. Вербально-лінгвістичні здібності. Почуття гармонії, смаку.	Незалежність. Самостійність. Нонконформізм. Імпульсивність. Експресивність. Емоційність. Чутливість. Непрактичність. Безладність. Інтуїтивність. Прагнення до самовираження. Демонстративність. Оригінальність.	Художня творчість. Створення прикрас. Композиція. Літературна творчість. Гра на музичних інструментах. Виконавська акторська діяльність.	Внутрішній ступор. Припинення саморозвитку. Труднощі взаємопорозуміння з оточуючими. Аутоагресія.

Продовження таблиці 1

Типи	Здібності типу	Особистісні характеристики	Види діяльності	Наслідки професійного стресу
С	Вербальні (словесно-логічні, мовні ...). Спілкування і взаємодії з людьми. Викладацькі. Ораторські. Здібності слухання.	Гуманізм. Ідеалістичність. Етичність. Відповідальність. Моральність. Розуміння інших. Тактовність. Емоційна теплота. Дружність. Життєрадісність. Оптимістичність.	Соціальні організації. Школи та інші заклади освіти. Релігійні організації. Медичні установи. Психіатричні, психотерапевтичні, психологічні консультативні служби.	Емоційне виснаження, резистенція. Огрубління особи. Відчуття спустошення внаслідок тривалого «емоційного донорства».
П	Організаторські, вербальні, ораторські здібності. Керівні та лідерські схильності.	Амбіційність. Домінантність. Самовпевненість. Агресивність. Екстравертованість. Комунікабельність. Оптимістичність. Енергійність.	Участь у змагальній діяльності. Продаж. Купівля. Підприємництво. Керівництво організаціями.	Гіпертрофована потреба у владі. Жорстокість. Відсутність власної думки. Слабка опірність.
Т	Арифметичні, канцелярські здібності. Ручна тонка моторика. Організованість. Пунктуальність. Педантичність.	Свідомість. Завзятість. Практичність. Чесність. Самоконтроль. Консервативність. Обережність. Конформність. Ощадливість.	Структуровані організації з чітким підпорядкуванням, ієрархією. Великі організації, корпорації, банки. Бухгалтерські контори. Інспекції.	Зниження рівня уваги, «професорська» розсіяність. Відчуття незамінності. Емоційне виснаження.

Крім того, працівнику соціальної сфери у своїй діяльності часто доводиться стикатися з негативним «зворотним трансфером». Поняття «зворотний трансфер» (перенесення емоційного ставлення клієнта до значимих для нього цінностей, людей, явищ) було висунуто З.Фрейдом в 1910 р. «Зворотний трансфер» може бути як позитивним, так і негативним. Існує багато різних типів проявів «зворотних трансферів». Так, лікарю чи психологу часто доводиться відчувати почуття провини у разі, наприклад, суїциду клієнта. Ще одним типом «зворотного трансферу» є агресивність, яка може виникнути в ході роботи. Лють клієнта може провокувати негативну реакцію працівника, викликати у нього почуття роздратованості, образи, бажання помсти, напруженості чи занепокоєння. Психологічний дискомфорт, конфлікти та емоційне напруження відповідно позначається на психіці працівника.

Крім того, згідно з теорією Д. Холанда, в межах кожного типу професії поділяються на класи відповідно до цілей праці. Незважаючи на величезну різноманітність цілей, вони можуть бути зведені до трьох класів: «дізнатися, перетворити, придумати».

Перший клас утворюють так звані гностичні (Г) – від давньогрецького «гнозис» – знання чи пізнання професії та спеціальності. Діяльність людини можна віднести до гностичної, якщо кінцева мета припускає дослідити, розпізнати, проконтролювати, класифікувати, перевіряти за заздалегідь відомими ознаками, наприклад, контролер, коректор, санітарний лікар, лаборант, експерт, соціолог, бухгалтер.

Наступний клас професій за своїми цілями пов'язаний з активною зміною властивостей, стану предмета праці, тому такі професії називають перетворюючими (П). Це найчисленніший клас, оскільки пізнавальна діяльність людини часто не є самоціллю, а передуює перетворюючій діяльності. Під перетворюючою діяльністю розуміють будь-які впливи на предмет праці з метою зміни або збереження його властивостей або положення у просторі. Наприклад: лікар, вчитель, архітектор, реставратор, секретар.

I, нарешті, дослідницькі (Д) професії. У цьому класі професій на передній план виступає та мета діяльності, яка передбачає знаходження нового варіанта рішення. Це професії практичного спрямування, їх не треба плутати з гностичними, які пов'язані зі спеціальними дослідженнями. Цей клас є невеликим за кількістю професій: програміст, математик, художник.

Рідко, коли в роботі людини наявна тільки одна мета: розпізнати, перетворити або придумати. У багатьох професіях мета праці включає в себе кожен з цих елементів або два з них. Тому щоб віднести професію або спеціальність до певного класу, необхідно розібратися, який з елементів цілі складає головний зміст діяльності, а який має лише побічне значення. Так, для того щоб надати психологічну допомогу, психолог повинен спочатку провести діагностику (хоча б візуальну), тому в діяльності психолога обов'язково наявний елемент розпізнання, тим не менш, головний зміст діяльності психолога спрямований на корегування неефективних форм поведінки, негативних психічних станів, тобто на їх перетворення.

Отже, за умовами праці найбільшу моральну відповідальність за результати виконуваних дій несуть соціальний і реалістичний професійні типи. Зви-

чайно, ризик є на будь-якому робочому місці незалежно від того, де воно розташоване, – на полігоні чи в престижному офісі в центрі столиці. Сьогодні до небезпечних професій нашого повсякденного життя належать професії рятувальника, міліціонера, лікаря, військового, а також таксиста, будівельника, журналіста.

Таблиця 2

Розподіл професій за класами (за систематизацією Д. Холанда)

Класифікаційна ознака	Вид і характер праці					
	С	Р	Д	Т	П	А
Типи професій	Гностична		Перетворювальна		Дослідницька	
Мета праці (класи професій)	Гностична		Перетворювальна		Дослідницька	
Знаряддя праці	Ручні	Механізовані	Механізовані	Механізовані	Автоматизовані	Функціональні
Умови праці	Підвищена моральна відповідальність		Незвичайні умови праці		Побутові	Просто-неба

Рятувальник беззаперечно лідирує у рейтингу, оскільки колишні пожежні зараз перетворилися на укомплектовану рятувальниками всіх спеціалізацій службу при ДСНС, а надзвичайні ситуації, як відомо, можуть бути різними – від неможливості відчинити власні двері зсередини або зняти kota з дерева й аж до глобальних катаклізмів і величезних пожеж.

Враховуючи це, можна зробити висновок, що організації з жорсткою системою підпорядкування та авторитарності, до яких в першу чергу належать фахівці ДСНС, діяльність яких має найвищу мету – порятунок людського життя, – найбільшою мірою зазнають на собі наслідків професійного стресу.

На шляху вирішення проблеми професійного стресу важливо своєчасно знімати наслідки негативного «зворотного трансферу», знаходити вихід із кризової ситуації з допомогою психолога та відповідних психокорекційних програм впливу. Ключ до попередження таких ситуацій – підвищення культури спілкування, взаємодопомога і взаєморозуміння, доброзичливість, самовиховання і контроль.

На нашу думку, попередження хворобливих психічних реакцій у соціального типу особистості у процесі професійного спілкування – серйозне завдання психогієни.

Психогієна являє собою систему наукових знань і практичних заходів, спрямованих на збереження і зміцнення психічного здоров'я населення, але, на відміну від психокорекції, зусилля якої спрямовані на роботу з уже сформованими симптомокомплексами, основне завдання психогієни полягає у підтримці психічного здоров'я.

До основних завдань профілактики професійного стресу у межах даного напрямку слід включити: постійний моніторинг здоров'я працівників на соматичному, психічному і соціальному рівнях; співвіднесення вікових стандартів розвитку психофізіологічних функцій та особливостей особистості; вивчення

характеру впливу чинників середовища на організм та їх нормування з урахуванням динамічних зрушень психофізіологічних та психологічних показників функціонального стану організму; наукове обґрунтування ефективних заходів щодо запобігання зрушенням у нервово-психічному стані, збереження та зміцнення психічного та соматичного здоров'я.

До основних методів психогігієни належать наступні:

- санітарна просвіта;
- взаємозалежність психотерапії та психокорекції;
- методи оздоровлення на основі мистецтва та творчості;
- ментальні вправи;
- бібліотерапія.

Санітарна просвіта як метод психогігієни являє собою систему індивідуальних, групових, інституційних, суспільних та загальносистемних стратегій з метою покращення знань про здоров'я, а також формування відповідних схильностей, навичок та поведінки. Проблеми, тематика та повсякденне практичне вирішення питань санітарно-просвітньої роботи визначаються загальнодержавними задачами у сфері охорони здоров'я та профілактичної медицини і регламентуються законодавчо.

В нашій країні та за кордоном широко використовуються методи масової, групової та індивідуальної санітарно-просвітньої роботи, яка може здійснюватися в усній, друкованій, художній формах. Особливо важливу роль відіграють засоби масової інформації, телебачення, Інтернет. Основи здорового способу життя та розповсюдження гігієнічних навичок знаходять широке відображення у випусках популярної літератури, пам'ятках, буклетах, листівках.

Санітарна освіта є тим важливим чинником, який зараз та в майбутньому забезпечить значне зменшення рівня захворюваності, подовження тривалості життя, адже ще М.І. Пирогов писав, що майбутнє належить медицині профілактичній.

Що стосується ментальних вправ, то вони являють собою комплекс конкретних рухових дій, напрямки руху тіла у просторі, малюнки його окремих частин і т.д. Це може бути як конкретний образ (ідеомоторне подання), так і абстрактне уявлення. На відміну від звичайних ідеомоторних вправ, широко відомих у спорті, ці вправи часто активізують розвиток творчих можливостей, відкриваючи абсолютно нові, іноді несподівані, резерви людського мозку і організму в цілому.

Бібліотерапію (з грецьк. «книголікування») також поширено застосовують як метод психогігієни, спрямований на подолання душевного стресу і лікування людей, в основі якого лежить читання ними книжок певного змісту і тематики.

Висновки. Таким чином, користуючись основними положеннями теорії професіоналізації Д. Холанда, був проведений аналіз наслідків професійного стресу у фахівців різних професійних типів. Встановлено, що найбільше професійного стресу зазнають фахівці соціального та реалістичного професійних типів. Інструментом збереження професійного довголіття зазначених фахівців можуть виступати методи психогігієни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булатевич Н. М. Емоційне вигорання як вияв неконгруентності особистості та професійної діяльності / Н. М. Булатевич // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – К. : ОВС, 2012. – 214 с.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессий: учебное пособие для студентов вузов. – 2-е изд., перераб. доп. / Зеер Э. Ф. – М. : Академический проект, 2003. – 336 с.
3. Климов Е. А. Психология профессионала / Климов Е. А. – Воронеж : МОДЭК, 1996. – 400 с.
4. Леонова А. Б. Основные подходы к изучению профессионального стресса / А. Б. Леонова // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 14. Психология. – М., 2000. – №3. – С. 4–19.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / Маркова А. К. – М. : Гардарики, 1996. – 308 с.
6. Носкова О. Г. Психология труда : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. Е. А. Климова]. – М. : Академия, 2004. – 384 с.
7. Овчинников Б. В. Профессиональный стресс и здоровье / Б. В. Овчинников, А. И. Колчев // Психология профессионального здоровья / под ред. Г. С. Никифорова. – СПб. : Питер, 2006. – С. 204–213.
8. Онуфрієва Л. А. Психологічні детермінанти розвитку професійної самосвідомості й особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій / Л. А. Онуфрієва // Зб-к наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка / за ред. Л. П. Мельник, В. І. Співака. – Вип. XVIII, Серія : соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 310–321.
9. Старик В. А. Порівняльна характеристика синдрому професійного вигорання у фахівців соціономічних та технічних професій (на прикладі педагогів та рятувальників) / В. А. Старик // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. – Харків : ХНПУ, 2012. – Вип. 44, Частина II. – С. 207–214.

УДК 355.133.4(044)

Стасюк В.В., д. психол. н., професор, професор кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ гуманітарного інституту Національного університету оборони України ім. Івана Черняхівського, м. Київ

ОПЕРАТИВНА ПСИХОКОРЕКЦІЯ СТАНІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВІЙСЬКОВИХ КОЛЕКТИВІВ: ДІАГНОСТУВАННЯ, КОМПЛЕКСНІ ЗАХОДИ

У статті розкриваються сучасні підходи до організації та надання психологічної допомоги військовослужбовцям у ході ведення бойових дій.

Ключові слова: психологічна допомога, психологічна корекція, особовий склад.

В статье раскрываются современные подходы к организации и предоставлению психологической помощи в ходе ведения боевых действий.

Ключевые слова: психологическая помощь, психологическая коррекция, личный состав.